

Тајана Сердар¹
Свјетлана Врањеш²

Откривање и спречавање финансијских превара у циљу јачања финансијских перформанси предузећа у Републици Српској

The Detection and Prevention of Financial Frauds in Order to Strengthen the Financial Performance of Companies in Republic of Srpska

Резиме

Глобални трендови, економска и финансијска криза, све бројни корпоративни и банкарски скандали и њихови изазвани финансијским преварама захтијевају преиспитивање и активно унапређење досадашњих теоријских постулата и професионалних принципа на којима се темељи функционисање корпоративног сектора. Пред професионална и регулаторна тијела као и доносиоце одлука у предузећа постављају се нови изазови у виду подреде за обједињавање знања и интердисциплинарним приступом који излази из оквира досадашње рачуноводствене праксе и корпоративног управљања. Наведено се оледа управо у увођењу и јачању форензичког рачуноводства као нове дисциплине, у функцији откривања и спречавања финансијских превара које наносе огромне губитке, не само привредним субјектима, већ и економији земље у цјелини. Рад се дава концепцијом, узроцима и начинима спречавања финансијских превара у оквиру форензичког рачуноводства, све

¹ Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, tajana.serdar@efbl.org

² Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, svjetlana.vranjes@efbl.org

и́рејманом ист́их у циљу јачања финансијских и́перформанси и́редузећа у Рейублици Српској.

Кључне ријечи: финансијске и́реваре, форензичко рачуноводс́тво, финансијске и́перформансе, финансијски и́оказатељи

Summary

The global trends, economic and financial crisis, as well as numerous corporate and banking scandals and downs caused by financial frauds require review and active advancement of former theoretical postulates and professional principles the corporate sector is based on. Professional and regulatory institutions and decision makers in companies are faced with new challenges in the form of a need for knowledge integration and interdisciplinary approach beyond the scope of current accounting practice and corporative governance. Mentioned is reflected precisely in the introduction and strengthening of a forensic accounting as a new discipline, in order to detect and prevent financial frauds that cause tremendous losses not only to companies but also to the economy as a whole. The paper deals with the concept, causes and methods of preventing financial frauds within the forensic accounting and their treatment in order to strengthen the financial performance of companies in Republic of Srpska.

Keywords: financial frauds, forensic accounting, financial performances, financial indicators

Увод

У претходној деценији, под утицајем глобалних кретања, текуће кризе и трендова у корпоративном свијету, дошло је до наглог пораста броја финансијских превара, што је подстакло компаније и професионална тијела да проналазе нове начине суочавања са овим проблемом. У нашој земљи, поред неефикасних мјера унутрашњег надзора, слабе организације и невјеродостојног финансијског извјештавања, на повећање броја превара утиче угрожена економска стабилност, успорен привредни развој, пораст незапослености, политички сукоби и раст социјалних тензија. Да би се успјешно супротставили финансијским преварама, неопходно је познавати и разумјети концепт, моделе, врсте и узроке настанка превара и начин њиховог извршавања. Класично рачуноводство нема одговарајуће инструменте нити методе, а институције које се баве привредним и финансијским криминалом немају довољно оспособљен кадар за откривање и спречавање

финансијских превара. У ту сврху развијено је форензичко рачуноводство као нова дисциплина која подразумева испитивања и интерпретирања доказа и чињеница у правним питањима и нуђење експертског мишљења у судским споровима. Форензички стручњаци са интердисциплинарним и специјалним знањима имају пресудну улогу за откривање финансијских превара и спровођење форензичких истрага. Финансијске преваре наносе огромне губитке предузећима и у одређеним случајевима трајно угрожавају њихов раст и опстанак на тржишту. Имајући у виду наведено, неспорна је важност прихватања и развијања форензичког рачуноводства и његових принципа у спречавању превара, и самим тим, јачања финансијских перформанси предузећа.

Даље, у раду ћемо размотрити теоријску подлогу форензичког рачуноводства, досадашње доприносе из ове области, те појам, узроке и врсте финансијских превара. Затим ћемо навести методологију којом смо се користили у раду, изнијети резултате истраживања, те дати одговарајуће ставове и закључке везано за откривање и спречавање финансијских превара и јачање финансијских перформанси предузећа у Републици Српској.

1. Досадашња истраживања о форензичком рачуноводству и финансијским преварама

Етимолошко значење појма форензика везује се за латински придев *forensis* што значи „износити суду“ или „на форуму“ (Бошковић, 1999). У Римском царству оптужбе за криминалне радње подразумевале су јавно излагање оптуженог и презентовање случаја пред групом званичника на форуму. Оптужени и тужилац су у јавном надметању покушавали да увјере надлежне чланове форума у истинитост њихове верзије случаја. Најранији запис о коришћењу научних сазнања у судске сврхе потиче из 1248. године, када је форензички експерт и врховни судија Кривичног суда једне од кинеских провинција, Сонг Ци (*Sung Tzu*) написао приручник под називом „*Hsi Duan Yu*“ или „Спирање кривице“. У приручнику Ци је изнио основне принципе судске медицине, имајући у виду тадашње кинеске законе. Одређени облик форензичког рачуноводства датира из 1817. године и односи се на судске одлуке при банкротству предузећа. Шкотске рачуновође су 20-их година 19. вијека издавале експертизе у случајевима арбитраже, а крајем XIX и почетком XX вијека појављују се први научни и стручни чланци који се баве свједочењима и доказима у арбитражи. Сматра се да је Морис Пелбет (*Maurice E. Peloubet*), један од власника рачуноводствене куће у Њујорку, у свом чланку из 1946. први употребио појам *форензичко рачуноводство*. Модерна форензика као наука почела се развијати 60-их година XX вијека.

Форензика се дефинише као интердисциплинарно подручје коришћења различитих научних достигнућа и сазнања у циљу доношења објективних, аргументованих и на чињеницама заснованих судских пресуда (Петковић, 2011, стр. 94.).

Економска наука, рачуноводство, ревизија и финансије су у развијеним тржишним економијама значајно укључене у форензичку науку, а без доприноса ових дисциплина није могуће замислити савремену рачуноводствену, ревизијску нити судску праксу. Занимљива Дејвисова дефиниција форензичке науке јесте да она у суштини представља примјену закона природе на закон људи (Davies, 1986, р. 13). Бројни радови и емпиријска истраживања свједоче о актуелности ове теме истраживања. Овдје ћемо направити дистинкцију између форензичког рачуноводства и форензичке ревизије. Форензичко рачуноводство је знатно шири појам од форензичке ревизије, која представља само једну од области које форензичко рачуноводство третира.

У теоријском смислу истиче се став Болоње и Линдквиста који форензичко рачуноводство посматрају као термин употребљен да опише било коју финансијску истрагу која може довести до судског поступка (Bologna and Lindquist, 2003, р. 42). Према наведеним ауторима, ова дисциплина односи се на примјену финансијских информација и чињеница у рјешавању судских спорова. Надаље, постоји схватање по ком се форензичко рачуноводство посматра у контексту праксе коришћења рачуноводствених, ревизорских и истражних вјештина у правним питањима и примјени посебних знања у доказивању економских трансакција (Owojori and Asaolu, 2009, р. 184).

Амерички институт овлашћених јавних рачуновођа (AICPA) дефинише форензичко рачуноводство као примјену рачуноводствених принципа, теорија и дисциплина на чињенице и претпоставке у питањима судских спорова и обухвата сваку грану рачуноводственог знања. Научници из области форензичког рачуноводства испитују и интерпретирају доказе и чињенице у правним случајевима и нуде на суду своје експертско мишљење везано за резултате и закључке до којих су дошли (Davies, 1986, р. 35). Акт и Бертон сликовито наводе: „Друге врсте рачуновођа могу да посматрају само графиконе, али форензички рачуновођа заиста мора да продре у срж проблема. Форензички рачуновођа није стереотипни рачуновођа већ приватни детектив са финансијским шестим чулом, а затим и ситничави књиговођа.“ (цитирано према Jain, 2009).

У САД-у форензичко рачуноводство је дио посла агената FBI-а (Федерални биро за истраге) и IRS-а (Владина агенција за прикупљање пореских прихода). Колико је форензичко рачуноводство значајно за откривање фи-

нансијских превара и елиминисање негативних посљедица финансијских превара у САД- у, свједочи необичан званични постер IRS-а на ком се налази фотографија Алфонса Капонеа са натписом: „Само рачуновођа може да ухвати Ал Кајонеа.“

Очигледно је да сам појам форензичког рачуноводства подразумијева веома широк контекст, који генерално може да се подијели на два подручја: *судску подршку* и *истражно рачуноводство* - финансијско-криминалистичке провјере (енг. Fraud Examination) и форензичку ревизију (Crumbley, n. d.; Zysman, n. d.).

а) *Судску подршку* представља свака помоћ рачуноводствене природе за рјешавање питања која укључују садашње или будуће судске парнице (Zysman, n. d.). АИСПА судску подршку посматра као било коју професионалну подршку коју особе које нису правне струке пружају адвокатима у судским поступцима. Услуге судске подршке односе на финансијско вјештачење, консултантске и остале услуге, а особе које их пружају морају да посједују ревизорске и рачуноводствене вјештине које могу помоћи у рјешавању судских спорова (Петковић, 2011, стр. 103).

б) *Истражно рачуноводство* се користи када постоји сумња или могућност појаве финансијских превара или када се врше превентивне провјере пословања клијента. Типичан примјер истражног рачуноводства односи се на истрагу крађе од стране запослених. Други примјери су узимање мита, преваре у осигурању, преваре везане за емисију хартија од вриједности, и сл. Услуге истражног рачуноводства се пружају у виду финансијско-криминалистичких провјера и независне форензичке ревизије финансијских извјештаја (Crumbley, n. d.). Задржаћемо се на појашњењу појма форензичке ревизије.

Форензичка ревизија односи се на примјену рачуноводстваних метода у прикупљању форензичких доказа за истраге и кривично гоњење почиоца криминалних радњи - проневјера и превара. Другим ријечима: форензичка ревизија је посебна услуга ревизије финансијских извјештаја заснована на примјени рачуноводстваних и ревизорских вјештина у виду спровођења циљних, смјерених и детаљних ревизорских процедура, а у циљу откривања финансијских превара и њиховог представљања на начин прихватљив за судски поступак (Петковић, 2011, стр. 100). Према дефиницији Института форензичких ревизора (IFA) форензичка ревизија је активност прикупљања, верификовања, обраде, анализе и извјештавања о подацима с циљем добијања чињеница и доказа који могу бити искоришћени у судско-финансијским споровима насталим услјед финансијских превара, те давања превентивних савјета.

Основна разлика између традиционалне и форензичке ревизије огледа се у њиховим циљевима. Наиме, циљ ревизије финансијских извјештаја је да омогући ревизору да изрази мишљење да ли су финансијски извјештаји по свим битним питањима састављени у складу са утврђеним оквиром за финансијско извјештавање (Међународни стандарди ревизије). Циљ форензичке ревизије је откривање финансијске преваре без обзира на величину њене материјалности, односно степена њеног утицаја на истинитост и објективност финансијских извјештаја. Остали циљеви форензичког ревизора су утврђивање починиоца финансијске преваре, начина и времена извршења, новчане посљедице финансијске преваре по предузеће и прикупљање доказа за предузимање дисциплинских мјера (van Wyk and Vorster, n. d). С тим у вези, ниво материјалности ангажмана форензичке ревизије је много нижи и више усмјерен од редовног третмана независне ревизије. Ниједан траг или доказ у овом случају није толико мали да не би био значајан, односно материјалан (Bologna and Lindquist, 2003, p. 47). Форензички ревизори испитују радње које су претходиле и сљедиле након трансакција, за разлику од ревизијског трага који се фокусира само на суштину трансакције.

Дакле, откривању финансијских превара треба да се приступи систематично и темељно, уз интердисциплинарни ангажман узимајући у обзир све аспекте проблема и специфичности датог предузећа.

2. Појам и врсте финансијских превара

Финансијске преваре односно криминалне радње у финансијским извјештајима представљају изазов на свјетском нивоу. Наиме, чак и најразвијеније тржишне економије са уређеним економско-правним системом нису у могућности да се изборе са проблемом финансијских превара. На глобалном нивоу, типично предузеће сваке године губи у просјеку 5% свог прихода због финансијских превара (ACFE, 2012). Када се тај проценат примени на свјетски бруто производ, потенцијални пројектовани губици због превара годишње износе више од 3,5 милијарде америчких долара. Истраживања спроведена од стране Удружења овлашћених истраживача превара (ACFE, 2012) показују да се због превара годишње у просјеку изгуби око 900 милијарди долара. Просјечан губитак по финансијској превари у компанији према овој студији износи 140.000 долара. Такође, готово 20% откривених финансијских превара односи се на губитке од преко милион долара.

Сектори најизложенији финансијским преварама су банкарске и финансијске услуге, владин сектор и јавна администрација, те занатски сектор. Према налазима ACFE за 2012. годину највећи број починилаца преваре је

из редова запослених, а највећи губитак у висини од 573.000 долара остварује се због превара почињених од стране власника / извршних директора (губици почињени од стране запослених износе 60.000, а од стране менаџера 180.000 долара). 77% свих финансијских превара почине запослени из шест одјељења: рачуноводство, оператива, набавка, продаја, извршни/виши менаџмент и кориснички сервис. Шта је у суштини финансијска превара?

У Међународним стандардима ревизије финансијска превара се дефинише као намјерна активност једног или више руководиоца, лица овлашћених за управљање, запослених или трећих страна, која укључује обмањивање ради стицања неприпадајуће или незаконите добити. АICPA наводи двије основне категорије финансијских превара: намјерно погрешно приказивање финансијских информација и неоправдано присвајање имовине (или крађа). Елиот и Вилингам истичу да се финансијске преваре обично обављају од стране руководства или уз њихов пристанак и знање. Стога се њихова дефиниција финансијске преваре односи на “намјеран чин од стране руководства да би заварали инвеститоре и кредиторе кроз материјално обмањујуће финансијске извјештаје” (Elliott and Willingham, 1980, p. 4).

Сматрамо за сходно навести и дефиницију Удружења овлашћених истраживача превара (ACFE): Финансијска превара јесте намјерно, промишљено, нетачно тврђење или изостављање материјалних исказа или рачуноводствених података, који посматрано са осталим информацијама у цјелини, наводе на то да читалац промјени или преуреди своју процјену или одлуку (према Rezaee and Riley, 2010, p. 5).

Дефиниција има више, али су мање-више сличне у обухвату и објашњењу појма финансијске преваре. Узроке финансијских превара представљају некавалитетни и неистинити финансијски извјештаји, однос ревизорске праксе према овом проблему и недовољно дефинисани стандарди процјене вриједности предузећа. Погодно тло за настанак финансијских превара стварају кризни услови, неадекватни системи контроле, корпоративне реорганизације, корпоративна култура, технолошки напредак, корпоративни притисци, и сл. Фактори настанка финансијских превара огледају се у троуглу ризика преваре: мотив/притисак – прилика – оправдање / рационализација (Singleton, Singleton, Bologna and Lindquist, 2010, p. 19).

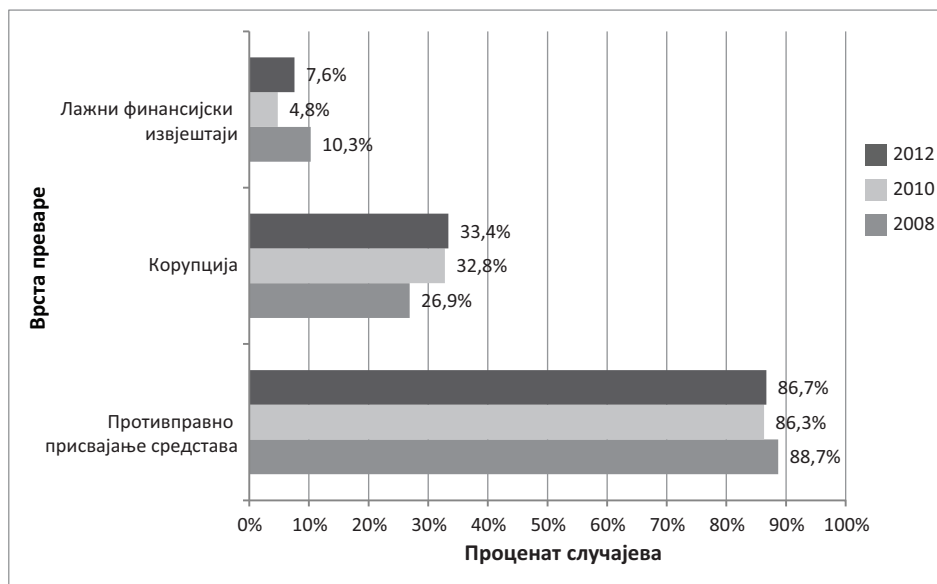
Када су у питању врсте превара, задржаћемо се на двије класификације. Прва дијели корпоративне финансијске преваре у двије веће категорије: финансијске преваре усмјерене против компаније и финансијске преваре које доносе корист компанији (Singleton, et al., 2010, p. 40) Сматра се да финансијске преваре за компанију углавном врши менаџмент како би побољшао стање компаније користећи трикове попут евидентирања фиктивне

имовине и прихода, утаје пореза, представљања побољшане финансијске слике о компанији спољним пословним сарадницима, намјерно извршење неприкладне трансакције између повезаних страна у којој једна страна стиже корист коју не би могла да стекне у нормалној трансакцији и сл.

Друга класификација је модел АCFE-а под називом стабло финансијских превара, које наводи око 15 различитих финансијских превара груписаних по категоријама и подкатегијама. Три основне категорије су: противправно присвајање средстава, лажно финансијско извјештавање и корупција.

Графикон 1.

Фреквенција финансијских превара по категоријама

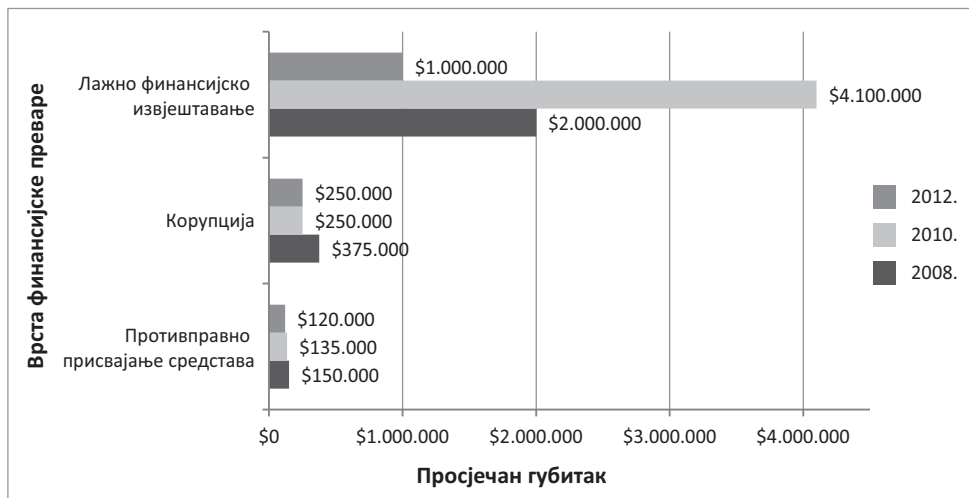

Извор: Association of Certified Fraud Examiner (ACFE). (2012). *Report to the Nations: An Occupational Fraud and Abuse. Global Fraud Study*

Како се уочава из претходног графикана, противправно присвајање средстава је по учесталости далеко најприсутнији облик финансијских превара са више од 86% учешћа, док је лажно финансијско извјештавање најмање заступљено са око 7-10% у укупном броју случајева. На случајеве корупције отпада око једне трећине свих финансијских превара. Међутим, анализа није потпуна без вриједносних података, чији преглед је дат на наредном графикану.

Графикон 2.

Фреквенција финансијских превара према просјечном губитку

Извор: Association of Certified Fraud Examiner (ACFE). (2012). *Report to the Nations: An Occupational Fraud and Abuse. Global Fraud Study*

АСФЕ за 2012. годину наводи да је лажно финансијско извјештавање било најређе врста преваре са око 8% од укупног броја случајева, али ова превара је произвела и највећу штету са средњим губицима од 1 милион долара. С друге стране, противправно присвајање средстава са просјечним губицима од 120.000 америчких долара представља финансијску превару са најнижом причињеном штетом. Корупција се налази у средини са 250.000 долара губитка у 2012. години.

2.1. Противправно присвајање средстава

Противправно присвајање средстава представља финансијску превару коју у највећем броју случајева врше запослени у организацији, самостално или у договору с трећим лицима. Запослени у овом случају користе своју позицију како би извршили злоупотребу ресурса организације, односно узимали, присвајали и користили за своје личне потребе материјална средства правног лица. Најчешћи облици проневјере и злоупотребе имовине су: вишеструке исплате истом добављачу, неиздавање рачуна, плаћање фиктивних набавки, неевидентиране продаје, исплате зарада фиктивним радницима, лажне провизије и сл. Иако су ризику од ове врсте превара изложена сва предузећа, двије групе су посебно подложне ризику (Шкарић Јовановић, д.г., стр. 5):

- а) предузећа чији је развој убрзан, а није праћен адекватним развојем система интерне контроле;
- б) предузећа која се налазе у тешкој ситуацији и у којима се смјењују запослени на свим нивоима, чиме долази до нарушавања стабилности интерне контроле, попуштања надзора, а тиме и до повећања ризика проневијере имовине.

Различити услови и ситуације доводе до противправног присвајања средстава (Albrecht, Kranacher and Albrecht, 2008):

- прије него што се евидентирају средства у књиговодству организације (запослени наплати купцу робу и не евидентира продају него "новац стави у џеп");
- док је имовина у организацији (нпр. крађа, злоупотреба опреме, инвентара, залиха, готовине и сл.) или
- у току процеса куповине робе или услуге (нпр. накнаде трошкова).

Када се ради о појединим облицима противправног присвајања средстава, на свјетском нивоу у 2012. години највећи број случајева испољен је кроз неевидентираних продаја што износи 24,9% од укупног броја финансијских превара. Просјечна штета по случају нанесена овом врстом преваре износи 100.000 америчких долара. Сљедећи најзаступљенији облик је противправно присвајање материјалне имовине који се односи на неодобрено коришћење машина, возила, компјутерске и друге опреме за приватне потребе. Овај тип злоупотребе имовине у 2012. години представља 17,2% од укупног броја превара.

2.2. Лажно финансијско извјештавање

Лажно финансијско извјештавање се дефинише као намјеран акт издавања искривљених и обманујућих финансијских извјештаја у настојању да се избјегне негативно мишљење о финансијској стабилности организације. У таквим извјештајима се наглашавају позитивни и умањују негативни ефекти при чему се укључује и изостављање релевантних података из извјештаја или чак мијењају подаци како би се обманули повјериоци и инвеститори. У већини земаља, овај тип преваре је незаконит, а може довести не само до губитка повјерења јавности, већ и до тешких посљедица по опстанак и пословање предузећа

Лажно финансијско извјештавање је својствено вишем менаџменту и извршава се за организацију, у корист организације и починиоца. Менаџмент овим жели да испуни једну од сљедећих стратегија:

- а) приказивање више добити у односу на остварену добит путем повећања прихода и добитка и/или смањењем расхода и губитка текућег периода и

- б) приказивање ниже добити у односу на остварену добит исказивањем нижих прихода и добитака и/или виших расхода и губитака текућег периода (Шкарић Јовановић, б. г., стр. 7). Лажно финансијско извјештавање се испољава у виду следећих пет повезаних облика: (Петковић, 2011, стр. 138):
- *Фиктивни приходи*. Врши се намјерно евидентирање непостојећег прихода од продаје роба или услуга.
 - *Лажна временска разграничења* (неодговарајући третман прихода). Код финансијских превара које се односе на пријевремено признавање прихода, починилац у намјери да погрешно исказе висину остварених прихода, врши фактурисање робе која још није испоручена, нити су на купца прешли сви ризици и користи од њене куповине, нити је са купцем склопљен договор око смјештања исте код продавца до времена преузимања. Ова врста финансијских превара била је узрок једног од највећих корпоративних скандала, пропасти корпорације *Enron*. *Enron* је у својим ентитетима посебне намјене користио наведени метод за обрачунавање укупних прихода. Главни финансијски директор ове компаније у свом излагању на суду признао је да је већи дио прихода од продаје књижен прије конкретне реализације, а навео је следећи разлог: “Књижили бисмо продају сваки пут када бисмо осјећали да до ње може доћи.” (Singleton, et al., 2010, p. 121).
 - *Прикривање обавеза и трошкова*. Односи се на одлагање евидентирања обавеза тако да текућа година приказује мање расходе, а настала обавеза се евидентира у првом мјесецу наредне године. Други начин прикривања обавеза јесте да се оне пренесу негдје другдје).
 - *Неправилна објелодањивања*. Рачуноводствени принцип потпуности подразумева објелодањивање појединих догађаја и трансакција који имају утицај на финансијске извјештаје. *Enron* је вршио објелодањивања у вези ентитета посебне намјене, као што је захтијевано, али су та објелодањивања маскирана тако да ни финансијски стручњаци нису могли да разумију и протумаче њихове финансијске аспекте. Оно што је допринијело неоткривању ове преваре јесте и то да је главни финансијски директор крио од одбора директора повезаност са ентитетима посебне намјене. Неодговарајуће објављивање је један од начина да се сакрију докази финансијских превара.
 - *Неправилна процјена вриједности имовине*. Повећавање износа средстава, капитализацијом трошкова или умањењем неких рачуна финансијски подаци исказују већи капитал и добит од стварне. Проблем неправилне процјене изазива велике полемике у стручној и на-

учној јавности будући да не постоји сагласност не само око метода процјене, већ и око самог концепта вриједности (Damodaran, 2012). Један од многобројних примјера је финансијска превара *WorldCom* компаније која се односила на закуп телефонских линија који је јасно представљао трошак. Међутим, главни извршни директор компаније убиједио је рачуновође у компанији и екстерне ревизоре да те телефонске линије третирају као имовину. Овим поступком је пребацавањем милиона долара који су представљали трошак на биланс стања, биланс успеха одједном изгледао далеко боље.

2.3. Корупција

Корупција је, историјски посматрано, запажена од самог почетка развоја људског друштва и у мањој или већој мјери постоји у свим друштвеним заједницама. Феноменолошки, корупција представља злоупотребу јавних овлашћења за реализацију приватних користи. Како је она системска творевина, откривање корупције као сложене криминалне радње представља велики проблем због тога што обје стране које учествују у корупцији штите једна другу и обје имају користи од исте.

Корупција се манифестује путем сукоба интереса, пословне уцјене и подмићивања, а рачуноводствени подаци о трансакцијама које указују да постоји корупција могу бити посредан доказ о њеном постојању. Једна од чињеница јесте да је у нашој земљи ризик појаве финансијских превара, па и корупције као једног од њених облика на веома високом нивоу са тенденцијом раста. Форензички рачуновођа и форензички ревизор већ у фази планирања треба да предвиде колики је ниво корупције у земљи, у привреди, а затим у дјелатности којој предузеће припада и онда да на основу свих показатеља донесе закључке о нивоу ризика за дато предузеће.

Корупција наноси штету не само предузећима, него и економији земље јер разара повјерење инвеститора, због чега опада ниво инвестиција, снижава се кредитни рејтинг земље, спречава раст и негативно утиче на развој. Према истраживању АCFE, случајеви корупције заузимају средишње мјесто у укупном броју финансијских превара, како по учесталости тако и по висини губитка, који износи око 250.000 америчких долара.

Уколико се приликом испитивања финансијских извјештаја наиђе на случај корупције, налази форензичког рачуновође се даље просьеђују истражним агенцијама на даље испитивање. У улози истражне агенције може се јавити интерна ревизија, полиција, судство или специјализовано тијело за корупцијске случајеве. На нивоу Босне и Херцеговине, главну улогу за детекцију и спречавање превара имају

врховне ревизијске институције. Форензички рачуновођа и/или форензички ревизор мора бити свјестан ризика да су се можда догодиле финансијске преваре и друге неправилности. Њихова улога у откривању и сузбијању корупције, те пружању помоћи агенцијама одговорним за истраге случајева корупције је изузетно значајна (Khan, 2006, p. 9). Форензички стручњаци прије започињања поступка анализе, оцјењују дјеловање интерне контроле и потенцијални ниво ризика, у смислу утицаја ризика од превара на то да финансијски извјештаји садрже материјално погрешне исказе или укључују неправилне трансакције. Законом је регулисано да врховна ревизијска институција након што информише лице које је одговорно за ревидиране финансијске извјештаје, обавијести надлежне органе о постојању сумње у извршење незаконитих радњи. Врховна ревизијска институција је о томе дужна обавијестити и Министарство финансија и одговорног министра.

3. Методолошки оквир анализе

Концепт форензичког рачуноводства и његова улога у спречавању финансијских превара у корпорацијама детаљно је обрађиван у иностраној литератури, гдје наилазимо на релевантне информације, нарочито везано за истраживања ACFE-а и KPMG-а. Бројни радови подупиру тврдњу о постојању везе између финансијских превара и финансијских преформанси предузећа (Owojori and Asaolu, 2009; Zysman, n. d.; Singleton, et al., 2006; Rittenberg, Johnstone and Gramling, 2010). Међутим, у Босни и Херцеговини нема званичних истраживања на ову тему, а звање форензичког рачуновође у Републици Српској постоји тек од ове године. Циљ истраживања је смањење могућности финансијских превара и подизање финансијских перформанси предузећа одбацивањем непоузданих, нетачних и неатестираних рачуноводствених информација, те јачањем интердисциплинарних компетенција и просуђивања заснованог на објективним чињеницама.

При истраживању смо користили информације добијене анкетним упитником међу руководиоцима финансијских одјељења и службеницима у финансијско-рачуноводственом сектору узоркованих предузећа (укупно 30). Већина питања је затвореног типа: директна питања, питања са понуђеним одговорима набрајања, те питања са понуђеним одговорима интензитета. Од испитаника је затражено да наведу своје знање о улози форензичког рачуноводства, потреби његовог увођења и утицају на обим и учесталост појаве финансијских превара у Републици Српској. Такође, испитаници су

оцјењивали могућност постојања финансијских превара у властитом предузећу, у осталим предузећима и генерално у земљи. Тражени су подаци о методама које се спроводе у циљу спречавања запослених у вршењу финансијских превара и начин евентуалних санкција. Такође, извршили смо упоредну анализу добијених резултата о појединим предузећима са њиховим финансијским показатељима, да бисмо добили паралелу између финансијских превара и финансијских преформанси.

Као секундарне податке користили смо извјештаје са Бањалучке берзе, податке из база АРИФ-а, Статистичког завода Републике Српске, те Централног регистра хартија од вриједности. Од нарочитог значаја за анализу су били резултати истраживања финансијских политика 58 предузећа у Републици Српској спроведеној у оквиру научноистраживачког пројекта Економског факултета у Бањој Луци и Економског факултета у Љубљани (*Intangible Assets as a potencial for growth in Republica Srpska*, 2012). Резултати су везани за тренутно стање и Републику Српску пошто у тренутку провођења анализе нису постојали историјски подаци, специјална форензичка знања и искуства, нити било каква корпоративна пракса у овој области.

4. Резултати емпиријског истраживања

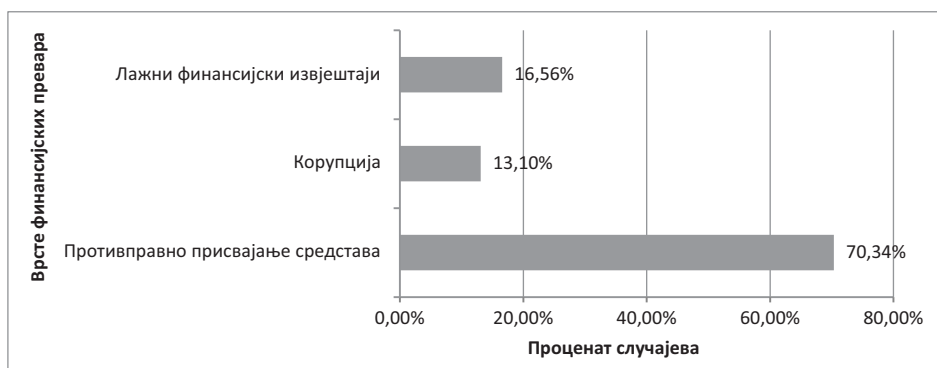
За посматрана предузећа бирања су акционарска друштва, ради лакшег приступа информацијама и релевантнијих резултата истраживања. Резултати показују висок степен непознавања улоге и задатака форензичког рачуновође у нашим предузећима, што није изненађујући податак. Тек 41% испитаника има одређена знања о појму форензичког рачуноводства и пословима које спадају у надлежности форензичких стручњака. Око 12% испитаних нема спознаја о предмету упита. Код незанемарљивог броја предузећа, одговори на ова питања нису дати (око 29%), а тек 7% је тачно дефинисало тражене појмове. Дакле, приступ рачуноводству у Републици Српској је још увијек конзервативан и статичан, што значи да је потребан активан рад на измјени концептуалног и регулаторног оквира, али и на развијању, истраживању и усвајању нових знања у области рачуноводства, ревизије и финансија уопште. Оно што охрабрује је податак да се испитаници слажу у томе да увођење нових дисциплина и интердисциплинарног приступа у рачуноводствену дјелатност основа за откривање (95%) и спречавање (79%) финансијских превара у наредном периоду.

Код анализе финансијских превара, 92% испитаника слаже се да су финансијске преваре свакодневна појава у Републици Српској. Међутим, оно што је интересантно да велики проценат испитаника сматра своје предузеће бољим од конкурентских када се ради о могућности постојања неот-

кривених финансијских превара. 89% изразило је мишљење да су преваре много чешћа појава код конкурената, а у поређењу са укупним стањем у привреди по обиму финансијских превара у просјеку рангирају своје предузеће за два степена изнад општег стања које је означено између нивоа 2 и 3 (Скала се састоји од 5 нивоа, гдје 1 означава максималан обим и учесталост финансијских превара, а 5 минималан број истих). Процент изгубљеног прихода због неоткривених финансијских превара износи у просјеку 8,1% (креће се од 18% што сматра 6% испитаника до 5% с чим се слаже 8% испитаних). Иако је у питању мали узорак, уочава се да је ниво изгубљеног прихода према процјенама руководилаца финансија за око 4,1% изнад просјека типичног предузећа на свјетском нивоу према налазима АCFE-а.

Графикон 3.

Фреквенција финансијских превара по категоријама у Републици Српској

Извор: Истраживање аутора

Претходни графикон илуструје процентуални однос врста финансијских превара у Републици Српској. Према виђењу испитаника и у поређењу са подацима АCFE-а, удио противправног присвајања средстава у укупном броју превара је нешто већи. Број уочених случајева корупције је нижи, што не треба тумачити као позитиван сигнал. Наиме, корупција је у нашој земљи укоријењен феномен, те у оваквим истраживањима испитаници показују тенденцију необраћања довољно пажње на исти. С друге стране, проценат лажних финансијских извјештаја је висок, чак 16,56% према мишљењу испитаника, а стварне бројке су и више. У пракси наших предузећа су присутне следеће врсте финансијских превара: манипулације трошковима и расходима, манипулисање приходима, манипулисање резервисањима, стварање нереалне активе (капитализација текућих трошкова), скривање обавеза, агресивна ревалоризација у циљу побољшања слике о солвентности, исисавање новца из предузећа, сложене трансакције и крађа готовине.

Табела 1.*Методе спречавања финансијских превара*

Методе спречавања запослених у вршењу финансијских превара	Редовност коришћења	Процент учешћа
Одржавање и провјера дневних износа расположиве готовине	Дневно	13,31%
Независна провјера дневних уплата са банком	Дневно	14,12%
Праћење готовинског прилива у свим тачкама књижења	Дневно	13,27%
Разврставање плаћања по добављачима, износима и бројевима фактура	Дневно	14,72%
Провјера трајања процеса од пријема фактуре до плаћања исте	Мјесечно	1,73%
Прибављање копија о регистрацији фирме добављача	Мјесечно	2,57%
Анализа трендова у вези са плаћањем добављача	Полугодишње	4,86%
Анализа запослених према платним списковима	Полугодишње	1,70%
Класификовање извршених отписа и књижних одобрења по запосленим и истрага у вези са евентуалним неисправностима	Квартално	2,97%
Класификовање трансакција према добављачима и испитивање неубичајеног промета који је изнад очекивања	Полугодишње	4,89%
Издавање свих набавки за које не постоје поруџбенице потврђене од стране добављача и запосленог	Мјесечно	3,70%
Периодична провјера уговора и одобрених фактура	Полугодишње	5,86%
Провјера аутентичности добављача	Полугодишње	4,62%
Ротирање дужности код одобравања уговора и/или добављача и обавеза у вези са тендером	Квартално	6,59%
Непосредна провјера расхода плаћених кредитном картицом, претраге неубичајених добављача или купљених ставки	Седмично	5,09%

Извор: Извјештаји са Бањалучке берзе и прорачун аутора

Табела приказује врсте методе које спроводе предузећа при контролисању запослених и спречавању појаве финансијских превара, нарочито противправног присвајања средстава. Прва колона приказује просјечну учесталост коришћења различитих метода, а друга проценат коришћења методе у спречавању превара. Најчешће коришћене методе су директне и односе се на провјере дневних износа готовине, провјере уплата код банака и ажурно књижење и праћење прилива и одлива готовине по добављачима и фактурама. Употребљавају се на дневној основи и чине 55,42% од свих коришћених начина за спречавање превара. Најрјеђе се користе прибављање копија о регистрацији фирме добављача, провјера трајања процеса од пријема до плаћања фактуре и анализа запослених по платних списковима, које сумарно чине тек 6% укупног броја метода. Резултати су очекивани у складу са нашом корпоративном праксом.

У наредној анализи упоредили смо финансијске показатеље пет предузећа из узорка са губицима прихода узрокованим финансијским преварама и процијењеном могућношћу појаве превара.

Табела 2.

Упоредна анализа финансијских показатеља предузећа и могућности појаве финансијских превара

Рацио	Предузеће А	Предузеће Б	Предузеће В	Предузеће Г	Предузеће Д	Просјек
Поврат на активу (ROA)	0,06%	0,08%	0,01%	0,05%	0,42%	0,12%
Поврат на имовину (ROE)	0,09%	0,11%	0,01%	0,06%	0,50%	0,15%
Поврат на фиксну активу (ROFA)	0,09%	0,09%	0,01%	0,06%	0,50%	0,15%
Поврат од продаје	0,17%	0,20%	0,03%	0,13%	1,15%	0,34%
ЕБИТДА маржа	14,41%	13,97%	19,71%	19,51%	16,75%	16,87%
Нето ток готовине из оперативне активности / укупна добит	4,28%	-2,86%	7,57%	0,91%	2,02%	2,39%
Нето ток готовине из оперативне активности / властити капитал	2,75%	-1,55%	3,75%	0,42%	0,87%	1,25%
Нето ток готовине из оперативне активности / укупне обавезе	4,84%	-5,41%	9,63%	1,72%	15,49%	5,26%
Коеф. обрта потраживања (Receivables Turnover)	1,25	3,67	2,47	1,74	4,67	2,76
Коеф. обрта обавеза (Payables Turnover)	2,02	7,91	4,13	7,09	36,02	11,43
Коефицијент обрта залиха (Inventory Turnover)	35,85	13,37	13,49	16,74	8,46	17,58
Текући рацио	1,32	1,41	1,70	2,31	6,97	2,74
Acid Test рацио (брзи рацио)	1,29	1,13	1,52	2,13	5,22	2,26
Дугорочна финансијска равнотежа	0,90	1,09	0,91	0,85	0,90	0,93
Дуг / сопствени капитал рацио (Debt /Equity)	0,57	0,29	0,39	0,24	0,06	0,31
Дугорочне обавезе / укупан капитал	0,17	0,15	0,18	0,09	0,03	0,13
Укупне обавезе / укупан капитал	0,57	0,29	0,39	0,24	0,06	0,31
Укупне обавезе / укупна актива	0,32	0,18	0,22	0,19	0,05	0,19
Нето добит по акцији (EPS)	0,0033	0,0043	0,0007	0,0015	0,0247	0,0069

Рацио	Предузеће					Просјек
	А	Б	В	Г	Д	
Тржишна цијена / зарада (P/E)	92,26	71,19	479,66	167,76	25,41	167,26
Тржишна цијена / књиговодствена вриједност (Price To Book ratio)	0,0862	0,0782	0,0694	0,1008	0,1256	0,09204
Цијена / продаја (P/S ratio)	0,1547	0,1474	0,1472	0,2295	0,3044	0,19664
Тржишна капитализација	27.775.263	11.661.547	5.528.565	5.132.407	19.542.080	13.927.972
Исплаћена дивиденда	0	0	0	0	0	0
Могућност појаве финансијских превара	8,99%	9,76 %	6,91%	7,23%	6,34%	7,85%
Процијењени губитак прихода услјед превара	8,97%	9,48%	7,45%	7,7%	7,04%	8,13%

Извор. Извјештаји са Бањалучке берзе и прорачун аутора

Финансијски показатељи истовремено представљају финансијске покретаче вриједности и основу за све врсте финансијских анализа (Friedlob and Schleifer, 2003). Финансијске анализе незаобилазне су приликом процјене вриједности предузећа и испитивања ризика од превара, те откривању превара у оквиру форензичких истрага. Финансијске показатеље које смо анализирали можемо подијелити на:

- *Показатеље профитабилности* (ROA, ROE, ROFA, поврат од продаје, EBITDA маржа итд.) (Микеревић, 2011, стр. 316);
- *Показатељи токова токовине* (однос нето тока готовине и нето добитка, однос нето тока готовине и властитог капитала, однос нето тока готовине и укупних обавеза, слободан новчани ток, и сл.);
- *Показатеље њословне активностии* (коэффицијент обрта потраживања од купаца, коэффициент обрта обавеза према добављачима, коэффициент обрта залиха, коэффициент обрта обртних средстава, коэффициент обрта укупних средстава, и сл.);
- *Показатеље ликвидностии* (показатељ текуће ликвидности – текући рацио, показатељ убрзане ликвидности - *Acid Test* рацио, нето обртни фонд);
- *Показатељи финансијске сѝрукѝуре* (однос дуга и сопственог капитала, однос дугорочних обавеза и укупног капитала, однос укупних обавеза и укупног капитала, однос обавеза и укупне активе);
- *Тржишни њоказатељи* (EPS, P/E, P/V рацио, P/S, тржишна капитализација, дивидендна стопа, итд.).

Рацио анализа доводи у међусобни однос различите финансијске показатеље и ставке из финансијских извјештаја. За успјех анализе потребно је

одабрати одговарајуће показатеље, познавати њихов значај и утврдити корелацију између њих. Детаљном анализом, налазимо да предузеће Д, затим предузеће В и предузеће Г имају најбоље финансијске показатеље, а показују и најмањи процијењени губитак прихода услед финансијске преваре (7,04%, 7,45% и 7,7% респективно). Такође, могућност појаве финансијских превара у овим предузећима је процијењена ниже од просјека (6,34%, 6,91% и 7,23%). Поврат на активу (ROA) и поврат на имовину (ROE) су далеко највиши код предузећа Д и износе 0,42% и 0,50% респективно. Најбоље показатеље токова готовине има предузеће А и предузеће В. Предузеће Б показује нарушену дугорочну финансијску равнотежу (коэффициент дугорочне стабилности је виши од 1). Код осталих предузећа дугорочна и краткорочна финансијска равнотежа су задовољавајуће. Предузеће Б има негативне показатеље токова готовине односно има ниске слободне готовинске токове у анализираном периоду.

Радија ликвидности и показатељи везани за наплативост потраживања/обавеза најлошији су код предузећа А, а најбољи код предузећа Д. Однос дуга и властитог капитала такође је највиши код предузећа А. Код тржишних показатеља од просјека одудара однос цијене и зараде предузећа В и Г, те је стога и информативност просјека Р/Е радија замагљен. Ниједно предузеће није исплаћивало дивиденде у претходном периоду. Најбољи EPS има предузеће Д, али и код осталих овај показатељ је у оквиру просјека. Закључујемо да предузећа која имају нижи проценат изгубљеног прихода услед финансијских превара имају и боље финансијске показатеље. С друге стране, уколико је предузеће успјешније, процјењује се нижа могућност да се у будућем периоду дође до појаве превара. Очигледно је да постоји корелација између појаве финансијских превара и финансијских перформанси предузећа. Дакле, основано је тврдити да ће предузећа која могућност превара сведу на минимум имати знатно већу успјех у остваривању бољих финансијских перформанси, дугорочне финансијске равнотеже, позитивних резултата, одрживог раста и задовољању интереса свих стејкхолдера.

Напоњетку, према подацима Министарства унутрашњих послова Републике Српске (Информација о стању безбједности у Републици Српској, 2012), у току 2012. године пријављено је 698 случајева кривичних дјела привредног криминалитета, што је за 6% више него у 2011. години. Тужилаштвима је поднесено 517 извјештаја о кривичним дјелима, што представља пораст од 12% у односу на претходну годину. Такође, број пријављених лица је 688, односно порастао је за 1%. Најчешћа криминална радња у привреди су: злоупотреба службеног положаја или овлашћења (120 случајева), проневијере (77), пословне преваре (48), фалсификовање или уништавање службене исправе (56), фалсификовање или уништење пословних књига

(23), недозвољена трговина (22) и фалсификовање новца (18). Подаци се односе на Републику Српску у 2012. години.

Умјесто закључка – шта чинити даље?

Приликом развоја система за контролу финансијских превара неопходно је претходно обавити процјену и идентификовање ризика у датом предузећу. Колико је важно откривање финансијских превара у корпоративном сектору Републике Српске, толико је важно и минимизирање односно спречавање превара у највећем могућем степену. Успјешна борба против финансијских превара представља комбинацију спречавања, откривања, истраживања и предузимања правних мјера. За наведено је потребно разумијевање врста финансијских превара: противправног присвајања средстава, лажног финансијског извјештавање и корупције.

У циљу свођења финансијских превара на минимум и подизања финансијских перформанси, предузеће треба да пронађе ефективан начин да третман финансијских превара учини транспарентнијим. Страх од затвора, понижења или губитка угледа су довољни разлози да одврате многе потенцијалне починиоце финансијских превара и да их наведе да размисле да ли је то вриједно цијене која се може платити. Предузећа имају на располагању превентивне мјере које прецизно дефинишу одговорност запослених задужених за имовину велике вриједности. Мјере за спречавање и откривање финансијских превара су сљедеће:

- бољи надзор и јачање интерне контроле;
- анонимне дојаве о финансијским преварама;
- већи ангажман и одговорност управе предузећа;
- успостављање концизних политика и процедура, те ефикаснија организација предузећа;
- независност, интегритет и објективност независне ревизије;
- спровођење ненајављене, а не само редовне ревизије;
- подизање ефикасности надзорних одбора и одбора за интерну ревизију;
- вјеродостојно финансијско извјештавање;
- адекватан и темељан надзор регулаторних тијела над предузећем у испуњавању захтјева финансијског извјештавања;
- аутоматско покретање судског поступка у случају откривања било ког облика финансијске преваре.

Примјена наведених мјера и ефикаснији механизми контроле повезани су са увођењем и развојем форензичког рачуноводства као нове дисциплине. На развој форензичког рачуноводства утиче глобализација привреде

и све већи значај финансијских извјештаја, потреба за контролом стручности у рачуноводственој професији и недостатак специјалних знања при истрагама и разјашњавању чињеница које за посљедицу могу имати или већ имају судски поступак. Форензички стручњаци морају да проводе све процедуре са ставом професионалог скептицизма, да увијек имају у виду могућност почињене преваре, да врше увид у све релевантне документе и да подлијежу континуираној интердисциплинарној едукацији. Увођење форензичког рачуноводства у корпоративни сектор треба да буде праћено измјеном регулаторног и законског оквира у ком ће бити прихваћени нови правци размишљања, усвајања и примјене специјалних знања у пракси. На тај начин ће форензичко рачуноводство засигурно допринијети раном откривању почињених и спречавању будућих превара и тиме јачању не само финансијских перформанси предузећа, већ и цјелокупне привреде Републике Српске.

Литература

- Association of Certified Fraud Examiner (ACFE). (2012). *Report to the Nations: An Occupational Fraud and Abuse*. Global Fraud Study.
- Albrecht, C.; Kranacher M. J; Albrecht, S. (2008). *Asset Misappropriation Research White Paper for the Institute for Fraud Prevention*. Institute for Fraud Prevention, Research studies. Available from: <http://www.theifp.org/research-grants/recentStudies.html> (21/01/2013)
- Bologna, G. J. ; Lindquist, J. R. (2003). *Fraud Auditing and Forensic Accounting*. New Jersey: John Wiley and Sons.
- Бошковић, М. (1999). *Криминолошки лексикон*. Нови Сад: Матица Српска, Универзитет у новом Саду.
- Van Wyk, A. C.; Vorster, J. *Legall Challenges facing Forensic Auditing*. Available from: http://icsa.cs.up.ac.za/issa/2006/Proceedings/Research/85_Paper.pdf (07/05/2013)
- Davies, G. (1986). *Forensic Science*. Washington DC: American Chemical Society.
- Damodaran, A. (2012). *Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset*. New Jersey: John Wiley and Sons
- Elliott, R.K.; Willingham, J.J. (1980). *Management fraud: Detection and deterrence*. New York: Petrocelli Books.
- Zysman, A. *Forensic Accounting Demistified*. Available from: <http://www.forensicaccounting.com> (01/05/2013)
- Jain, S. (2009). Forensic Accounting: A Targeted Approach of Accounting. // *The Accounting World Magazine*. Vol 12. Available from: http://www.iupindia.in/1209/AW_Forensic_Accounting_37.html (08/05/2013)
- Khan, M. A. (2006). *Role of Audit Fighting Corruption. Ethics, Integrity, and Accountability in the Public Sector: Re-building Public Trust in Government through the Implementation of the UN Convention against Corruption*. St. Petersburg.

- Микеревић, Д. (2011). *Финансијски менаџмент*. Бања Лука: Економски факултет Универзитета у Бањој Луци
- Микеревић, Д. (2013). Анализа приносног, имовинског и финансијског положаја привреде Републике Српске. *Зборник радова са Осмој међународној симпозијума о корпоративном управљању*. Теслић: Финрар и Економски факултет Бања Лука
- Owojori, A. A.; Asaolu, T. O. (2009). The Role of Forensic Accounting in Solving the Waxed Problem of Corporate World. *European Journal of Scientific Research*. Vol 29, 2, pp. 183
- Петковић, А. (2011). Шта је заиста форензичко рачуноводство? *Зборник радова са Шестој конгреса Рачуновођа и ревизора Црне Горе*. Бечићи: Институт сертифицираних рачуновођа Црне Горе, Економски факултет Подгорица и Савез рачуновођа и ревизора Србије, стр. 93-107.
- Петковић А.(2011). *Технике сачињавања лажних финансијских извјештаја*. Подгорица: Рачуноводство и ревизија, Институт сертифицираних рачуновођа Црне Горе.
- Rezaee, Z.; Riley, R. (2010). *Financial statement fraud - Prevention and detection*. New Jersey: John Wiley and Sons.
- Rittenberg, L. E.; Johnstone, K. M.; Gramling, A. A. (2010). *Auditing: A Business Risk Approach*. Boston: South-Western, Cengage Learning.
- Singleton, T. W.; Singleton, A. J.; Bologna, J.; Lindquist, R. (2010). *Ревизија криминалне радње и форензичко рачуноводство*. Београд: Савез рачуновођа и ревизора Србије, Београд. Оригинални назив: *Fraud Auditing and Forensic Accounting* (2006).
- Tzu, S. (1981). *The Washing Away of Wrongs*. Forensic Medicine in Thirteenth Century. Introduced and translated by Brian E. McKnight. U of M Center for Chinese Studies. Distributed worldwide by the University of Michigan Press, 1981.
- Friedlob, G.; Schleifer, L. (2003). *Essentials of Financial Analysis*. New York: John Wiley and Sons
- Crumbley, L. *Forensic Accountants Appearing in the Literature*. Available from: <http://www.bus.lsu.edu/accounting/faculty/lcrumbley/forensic.html> (02/05/2013)
- Шкарић Јовановић К. *Рачуноводство – Инструменти извршавања и откривања љреваре*. Београд: Економски факултет. Доступно на: <http://www.ekof.bg.ac.rs> (22/12/2012)